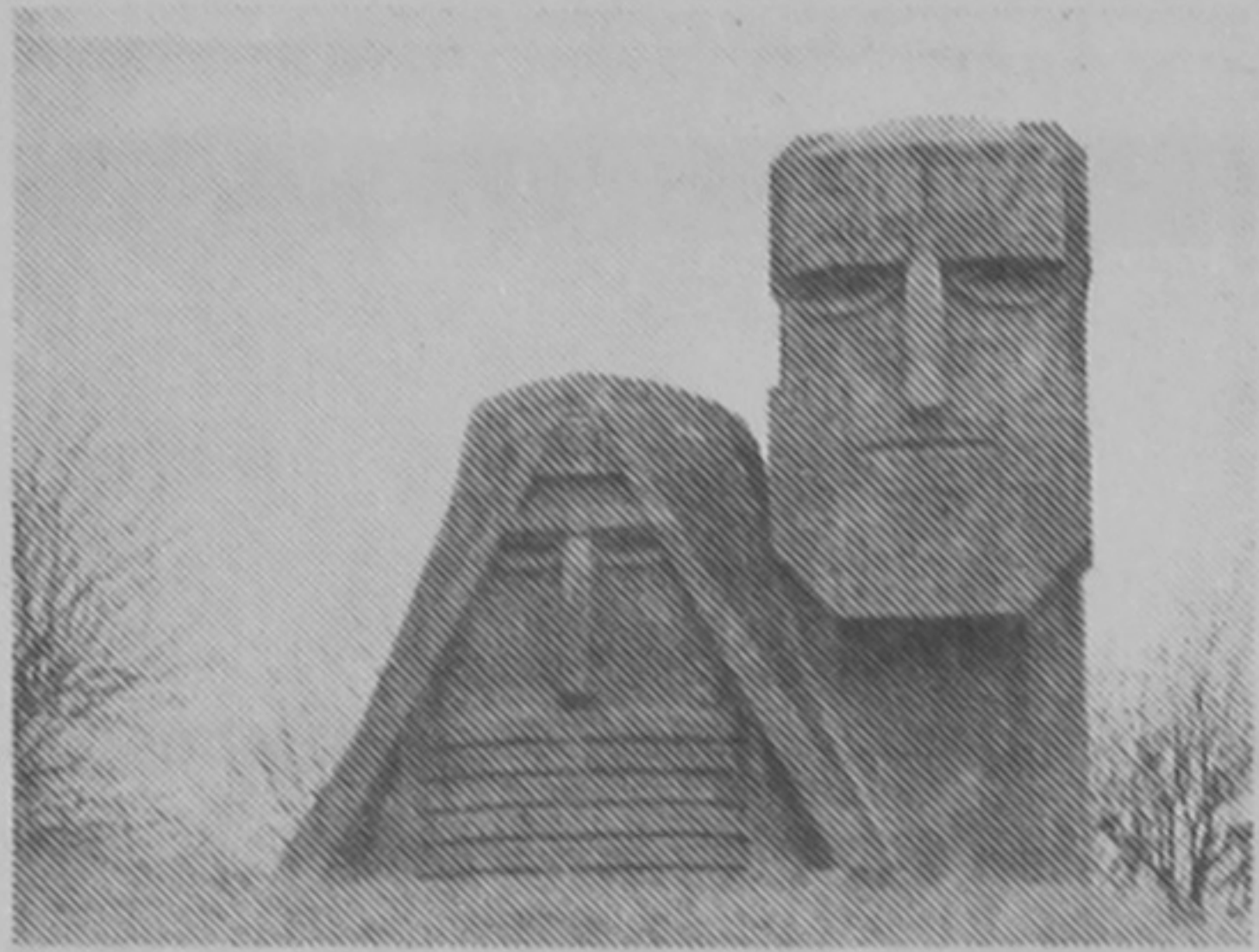
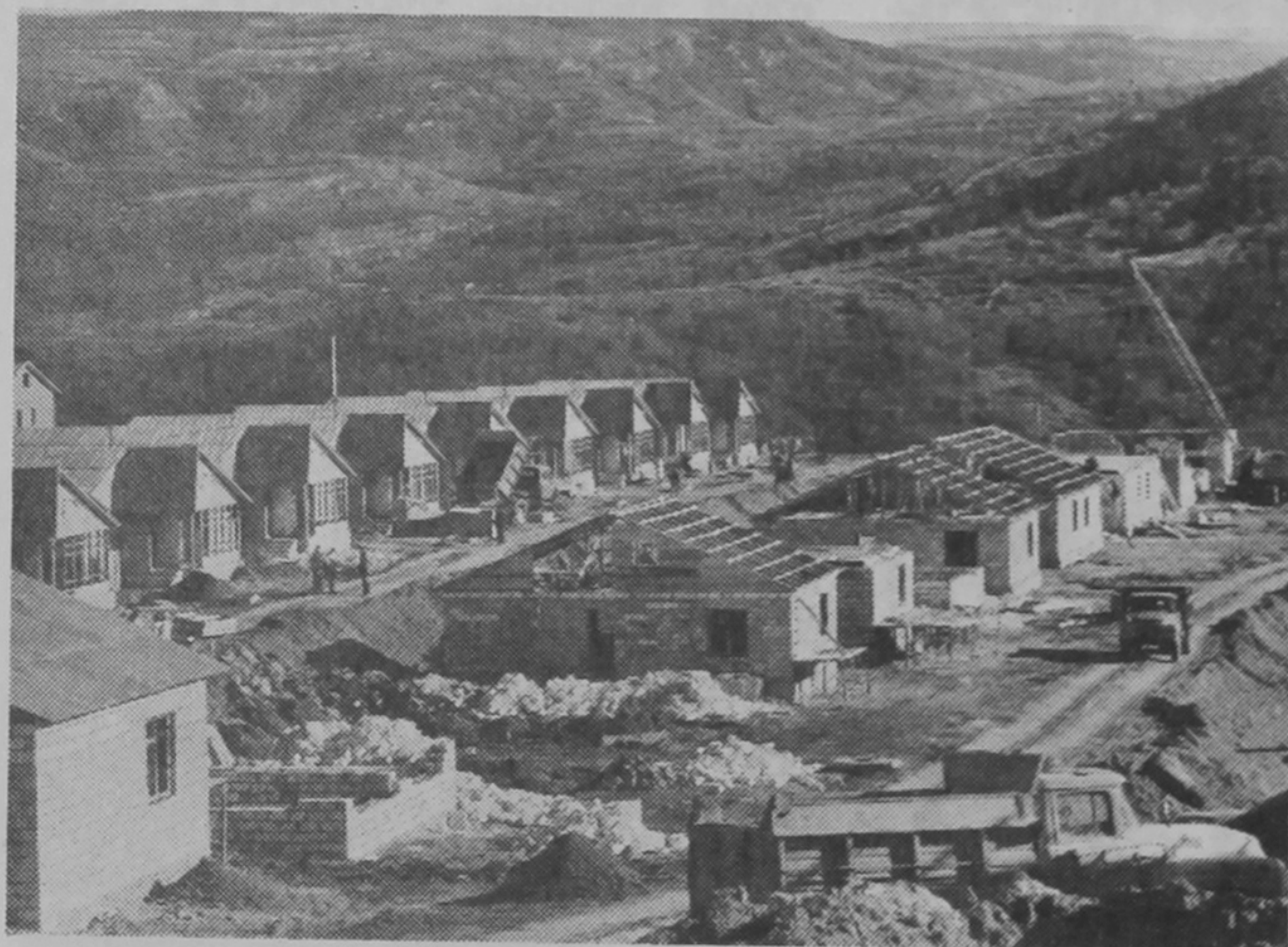




«Բարերեր է մեր երկիրը: Քաջ են և հայրենասեր մեր զավակները: Պարզապես մեր թշնամիներն են շատ: Ծատ են ու նեղ: Սրանք խորամանկ օձ լինելով, սողոսկում են մեր երկիրը, ավելացնում մեր նեղությունները և զրկում մեզ կարողություններից»:

ԵՍՍՏԻ ՀԱՍՏԱՆ-ՋԱՆԱՆՑԱՆ
ԱՂՎԱՆՔԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, 18-ԲԴ ԴԱՐ



ԱՐՅԱՆՑԱՆ

ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ ՏՈԿՈՒՄ Է,

1. ՇՈԳ Է, ԵՐԱՇՏ Է ՈՒ ՀՈԳՈՒ ԿՐԱԿ

Արցախում շոգ է, անտառների տոթ ու երաշտ: Ստեփանակերտում խմելու ջրի հարցը սոցիալական մեծ պրոբլեմ է: Ջուրը տրվում է մեկ-երկու ժամով՝ առավոտները և երեկոյան: Եթե տրվում է: Արդյունաբերական ձեռնարկություններում, տրանսպորտի և կենցաղային օբյեկտներում ջրի կարիք չի զգացվում՝ համատարած, համառ, տեղական գործադուլ է, որի վերջը չի երևում... Բայց շոգ ու տապ է նաև մարդկանց հոգում, նրանց առօրյայում ու գործողություններում, նրանց դատողություններում, արտաքուստ հանգիստ, իսկ ներքուստ եռացող կեցվածքում, հավաքներում ու միտինգներում:

Արձակագիր ու լրագրող ընկերոջս 80-ամյա մայրը պատմում է սրտառույժ մի պատմություն, հուզվում, ապա կապույտ ծաղկավոր գոգնոցը տանում է աչքերին:

Հարևանուհի Ծուշանը, մի ինքնասեր ու հրպարտ, համեստ ու աշխատասեր արցախուհի, կիսվել է հետը:

Ամառն անցնում է, իսկ նրա թոռները դեռ լուրիկ ու վարունգ չեն համտեսել այս տարի: Տղան ու հարսը երեք ամսից ավելի է, ինչ գործադուլի մեջ են, իր ստացած թոշակը 40 ռուբլի է, դրանով են ապրում ընտանիքի վեց անդամները: Հարևանուհին հավաքում է տան եղած-չեղած ուտելիքները, (նաև լուրիկ ու վարունգ, կարագ ու մեղր), լցնում է պալյուսակը, դրա գրպանիկում 200 ռուբլի փող դնում ու տանում հարևանուհի Ծուշանին: 2ի վերցնում, բայց լացում է հուզմունքից:

— Ետ չեմ տանի, կվառեմ հենց այստեղ, — սպառնում է և հեռանում: Այսպես են ապրում և ապրեցնում իրար հպարտ արցախուհիները...

2. «ԿՅԱՆՔԻ ԾԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐ»

Բայց մի՞թե արցախյան բերրի հողը դադարել է ծառայելու իր աշխատասեր որդիներին, որտեղ է այս հարուստ երկրամասի հուշակավոր բանջարեղենը: Անգամ երաշտի պայմաններում կոլտրեստությունների ու պետականությունների, կոոպերատիվների ու սեփական բանջարանոցները պայթում են առատությունից: Արցախում աճել է կարտոֆիլի ու սոխի, լուրիկի ու կաղամբի, լոբու և մյուս բանջարեղենների առատ բերք: Պարզապես դժվար է այդ բերքը դաշտից շուկա ու խանութ հասցնել: Բանջարեղեն բերող յուրաքանչյուր ավտոմեքենա պետք է մարզի կենտրոն և շրջակենտրոններ հասնի... տանկերի ուղեկցությամբ:

ԽՃԼՆԿԱՐ

ՄԱՔԱՌՈՒՄ ՈՒ...ՀԱՎԱՏՈՒՄ

Բոլոր ճանապարհները վտանգավոր են, ամենուրեք վիստում են զինված ավազակախմբեր, որոնք քարով ու մահակով, նաև հրազենով հարձակվում են ավտոմեքենաների ու մարդկանց վրա: Սեփական հողում, սեփական քրտինքով աճեցրած բերքը սեփական տուն ու խանութ հասցնելուն խանգարում է ավազակաբարո խաժամուժը:

Օղակված Լենինգրադին մթերք հասցնող միակ ճանապարհը «կյանքի ճանապարհ» էր կոչվում: Բայց դա պատերազմի տարիներին էր, օղակել էին ֆաշիստները, նրանց կարելի էր ոչնչացնել և ոչնչացնում էին: Ու դա նորմալ էր համարվում: Իսկ արցախցին իրավունք չունի իրեն զրկողին, օղակողին պատասխանելու նույն միջոցներով ու եղանակներով: Նրան խանգարում է... նրան պաշտպանելու համար այստեղ բերված զորամասը, ինչպես այստեղ ասում են՝ «12-րդ բանակը» (երկրամասն ազատագրած 11-րդ կարմիր բանակի նմանությամբ)...

Բայց և այնպես, դժվարությամբ, իհարկե, բանում են արցախյան «կյանքի ճանապարհները»: Գյուղերից մեքենաները քաղաք ու շրջակենտրոն են հասցնում արցախյան հողի բերքը, որի մի մասը բնակիչներին են բաժանում անվճար: Իսկ ԾԱՐՏԱՐ գյուղից լուրիկ վաճառողները գնված ապրանքի հետ միասին գնորդին են տալիս նաև... թոնրի երկու թարմ բոքոն, անվճար...

Այսպես են ապրում և իրար ապրեցնում հրպարտ արցախցիները...

3. ԶԱՎԱՆՔԸ՝ ԱՐՑԱՒԻՆ

Որքան էլ ուզեն շրջափակել, խեղճացնել արծվաբույն այս բերդաշխարհը, չի հաջողվի, չի ըստացվի: Արցախը կապված է մայր Հայաստանի հետ, աշխարհասփյուռ իր զավակների հետ, հայ և ոչ հայ իր բարեկամների հետ: Ֆրանսահայ նշանավոր բժիշկ, ուրոլոգ-վիրաբույժ Գևորգ Կեպեկեկյանը Արցախ եկավ ընդամենը երկու օրով: Բայց այդ երկու օրն էլ բավական եղավ, որ նա կատարեր մի քանի վիրահատություն, մասնակցեր քաղաքային բազմահազարանոց միտինգին և լեռնաշխարհից հեռանալու նրան սիրահարված ու որդեգրված, նրան օգնելու մեծ ծրագրով ու ցանկություններով լեցուն:

Իսկ Ստեփանակերտի կուսքաղկոմի շենքի առջև հավաքված հարյուրավոր մարդկանց տարերային ցույցն այլ կերպ չես անվանի, քան՝ սրբապաշտ, ցնցող: Այն «նվիրված էր» շրջափակման օղակը հաջողությամբ ճեղքած հերթական ավտոշարասյան ժամանմանը: Ծարապունք բերել էր

եղբայրական Վրաստանի հայաբնակ վայրերից մարդկանց հանգանակած օգնությունը, իսկ ամենից առաջ նրանց մեծ համակրանքը, սրտերի ջերմությունը: Բոլոր մեքենաների ճակատներին հայկական եռագույն դրոշմ էր «Ջավախքը՝ Արցախին» պատատոր: Մարդիկ ոչ միայն հոգնած ու փոշոտ են, այլև հուզված ու տագնապած: Գորիսից Ստեփանակերտ եկող ճանապարհին, Լաչինում, ինչ արգելքներ ասես, որ չեն հաղթահարել նրանք՝ քարաբեկորներ ու հարձակումներ, շրջափակումներ ու սպառնալիքներ: Իսկ վերջին մեքենայի վրա ճանապարհի ավազակները թողել են իրենց վայրենի «այցեւորները»՝ ջարդված ապակիներ ու խցիկ, ծակված ավտոդող ու... գնդակների հետքեր: Գնդակ էր խրվել նաև այլուրի պարկի «կողը»: Նման հացը ո՞նց կմոռացվի, նման օգնությունը, ո՞նց կոչել սովորական: Այսպես են ապրում և ապրեցնում իրար հայերը՝ որտեղ էլ որ լինեն...

4. ԱՆԿԵՂԾ «ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ» ՌՈՒՍ ՍՊԱՅԻ ՀԵՏ

«Ղարաբաղ» հյուրանոցում իմ հարևաններից մեկը ներքին ծառայության գործառնալի բարձրաստիճան մի սպա էր: Որքան էլ ուզում էի գրույցի բռնվել հետը՝ չէր ստացվում, որևէ պատրվակով կամ բացահայտորեն խուսափում էր: Վերջապես կայացավ մեր անկեղծ «հարցազրույցը», որի զբաղությամբ մի շարք կարևոր գործոնների հետ էր կապված (ոռու ժողովրդի պատմության ու մշակույթի վերաբերյալ իմ գիտելիքները, սպաչական համարյա նույն կոչումը, շախմատի նկատմամբ սերը): Ես զարմանքից ու զայրույթից քարացա, երբ նա ոչ այն ոչ այն միանգամից և անկեղծորեն հայտարարեց՝

— Մեզ հրամայված չէ պաշտպանել ձեզ:
— Բայց չէ՞ որ նրանք հարձակվում են, նրանք կտրել են ճանապարհները, ջարդում են մեր մեքենաները:

— Զգիտեմ:

Պարզվում է, որ նա չգիտեր շատ այլ բաներ ևս: Օրինակ, նա պարզ ասում էր, որ զորքերն ի վիճակի չեն պաշտպանելու խաղաղ բնակչությանը, բայց չէր կարողանում բացատրել, այդ դեպքում ո՞րն է զորքերի առկայության իմաստը:

— Դուք պետք է հույսներդ ձեզ վրա դնեք, — ասում էր իմ անկեղծ գրույցակիցը: — Դուք ևս աբեք այն, ինչ անում են նրանք...

Ցավոք, ոռու սպան չգիտեր նաև այն, թե ինչու զինվորի վրա կրակողին նախ պետք է օղկրակելով զոռշացնել, ապա նոր միայն հանցագործի վրա կրակել, որպեսզի նա հասցնի կամ փախչել, կամ սպանել... Ինչպես եղել է շատ անգամ:

5. ՈՐՏԵՂ Է ՀԵՐՈՍԻ ԿԻՍԱՆԴՐԻՆ

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով Հայկական ՇՈՒՇԻ քաղաքում կանգնեցված էր ամբողջ Կովկասում Խորհրդային Միության կրկնակի 2 հերոսներից մեկի (մյուսը նույնպես հայ ժողովրդի զավակ է՝ Հովհաննես Բաղրամյանը), ՆԵԼՍՈՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ բրոնզե կիսանդրին: Հիմա այն չկա: Ոչ ոք չգիտե, թե ո՞վ է հանել, թե որտե՞ղ է հիմա: Իրողությունն այն է, որ արձանի տեղը հողին է հավասարեցված և կանաչ ցանած: Դե արի ու հավատա, որ այդ քաղաքում խորհրդային իշխանություն կա: Եթե կա, ապա որտե՞ղ է այն: Դե արի ու մի զարմացիր, թե օրը ցերեկով, մի ամբողջ զորամասի առկայության պայմաններում ինչպե՞ս է «չքացել» հերոսի կիսանդրին, այն հերոսի, որին օտարերկրյա պատվիրատուների մոտ աղբբեջանցիները անամոթաբար տարիներ շարունակ ներկայացրել են որպես աղբբեջանական ժողովրդի զավակ: Ծիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես ներկայացրել են «աղբբեջանական ժողովրդի զավակ» ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆԻՆ:

Այսօր նույն ճակատագրին է արժանացել Բաղրամյանի կիսանդրին Կիրովաբադում և մարշալի տուն-թանգարանը Չարդախլուում: Ու նորից գորբերի առկայության պայմաններում: Տարօրինակ է, որ բանակը չի կարող պահպանել իր անունն ու փառքը վեր հանող, իր մարտական ավանդույթները մարմնավորող մարտիկների հիշատակը: Էլ ո՞րն է զորամասի այդտեղ գտնվելու իմաստը: Իսկ Ստեփանակերտում ես տեսա Սամեղ Վուրդունի անվան անխաթար ցուցանակները: Եկ ու մի գայրանա. շրջապատի բոլորանվեր վանդալիզմին ի պատասխան՝ «քրիստոնեական գթասրտություն»:

6. ՍՄԱՐԱՍԻՑ՝ «ԱՄԱՐԱՍ»

Արցախյան պատմա-ճարտարապետական ամենահին հուշարձաններից մեկը՝ ԱՄԱՐԱՍԸ, 4-րդ դարից ի վեր շրջափակումներ, ավերումներ, ասպատակումներ շատ է տեսել: Հրոսակները եկել են ու անցել, սա մնացել է կանգուն, անսասան, մնացել է «հավերժի ճամփորդ»: Վերջին տասնամյակներին նրա կյանքն անհետաքրքիր, անիմաստ էր դարձել: ՍՈՍ գյուղի կոլտնտեսությունը եթե պահակ էր պահում այնտեղ, միայն ու միայն մթերային պահեստ դարձած եկեղեցու համար: Վանքը դադարել էր վանք լինելուց: Եվ ահա վերականգնված է նրա նախակրթական էությունը: Մեկ պահակի փոխարեն մի քանիսն են, և հսկում-պահպանում են ոչ միայն պահեստները, այլև վանքի ամեն մի խաչքարն ու մասունքը, նրա խնկաբույրն ու մոմահոտը: Իսկ վանքը կանաչ ժապավենով օղակած թթաստանների կողքին վերջերս ավելացել են նաև Երևանից գնացած հայ ուսանողների տնկած հարյուրավոր ընկուզենիների մատղաշ շարքերը, որոնք համերաշխորեն արմատակալել են:

Արցախում հիմա հայտնի է նաև մեկ այլ Ամարաս: Դա «Ամարաս» բարեգործական ընկերությունն է՝ այսօր մարզի բնակչությանը նյութական օգնություն ցույց տվող միակ իրական կազմակերպությունը: Նրա գնած միկրոավտոբուսները հասարակական տրանսպորտից և անգամ տաքսի-

ներից զրկված Ստեփանակերտի բնակիչներին ըսպասարկում են օրնիբուն, անդադար, սպասարկում են անվճար:

7. ԱՆՋԱՏՈՒՄ, ԹԵ՛՛ ՄԻԱՅՈՒՄ

Արցախյան շարժման որոշ պահերի ծնվեց «անջատում» կոչը: Եվ դա բնական էր. եթե առայժմ միանալ անհնար է, գոնե թող լինի անջատում: Անջատում Աղբբեջանական ԽՍՀ-ից: Հիմա միտինգներից ու ժողովներից, ամեն տեսակի հավաքներից ու առօրյա զրույցներից անհետացել է այդ կոչ-նշանաբանը: Վերացել է ոչ թե կամայականորեն, ինչ-որ մեկի հրամանով կամ աջակցությամբ, այլ կյանքի, իրադարձությունների բնական ընթացքով: Ի՞նչ անջատման մասին կարող է խոսք լինել, երբ ոչ մի կապ չկա: Ո՞ւմից անջատվել, երբ նա ինքն է անջատել ոչ միայն նրանից, այլև բոլորից. անջատել է Սումգայիթով, Կիրովաբադով, Խոջալուով, իր այսօրվա վայրի պահվածքով: Ո՞ւմ հետ ունեցած կապերն է կտրել, երբ ինքն է կտրել այդ կապերը: Եվ ոչ միայն կապերը, այլև ճանապարհները, կենսականորեն անհրաժեշտ բոլոր հարաբերությունները, անգամ հայ մարդկանց ձեռքով կառուցած հայկական գյուղի աղբյուրների ջրերը: Անջատումն արդեն ինքնըստինքյան վաղուց է եղել: ԵՎ ՄՆԱՅԵԼ Է ՄԻԱՅՆ «ՄԻԱՅՈՒՄ» նշանաբանը: Այն թևածում է ամենուր՝ թերթերի էջերում և ռադիո ու հեռուստատեսային հաղորդումներում, միտինգներում ու հավաքներում, դաշտերում ու այգիներում, մանկական խաղահրապարակներում:

Իսկ «Ղարաբաղ» հյուրանոցի արդեն մեկ տարվա «բնակիչ», Շուշիից արտաքսվածներից մեկի տասնամյա «Ռաջի» երեխան (նրա իսկական անունը շատ քչերը գիտեն) հյուրանոցի բոլոր այցելուներին դիմում է 20 կոպեկի օգնության խընդրանքով:

— Ինչի՞դ է պետք փողը, պաղպաղակի համա՞ր...

— Ոչ, պետք է մեծ դանակ առնեմ, որ ինձ պաշտպանեմ, եթե Շուշիի աղբբեջանցիները նորից փորձեն դիպչել մորս և ինձ...

Այդպես են ապրում և ապրեցնում իրար հինավուրց Արցախի հայկազուն, քաջակորով զավակները...

ՄՈՒՇԵՂ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ԱՐՅԱԽ—ԵՐԵՎԱՆ

